

УДК 94(477):930.5(184)«1921-1922»
<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.16.12>

Ігор Срібняк

доктор історичних наук, професор
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9750-4958

ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА ЗАГАЛЬНА ОСВІТА ІНТЕРНОВАНОГО ВОЯЦТВА АРМІЇ УНР У ТАБОРІ СТШАЛКОВО, ПОЛЬЩА (СЕРПЕНЬ 1921 – 1922 рр.): ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

***Анотація.** В статті йдеться про особливості проведення військово-фахової та загальної освіти інтернованих вояків-українців у таборі Стшалково (серпень 1921 – 1922 р.). Завдяки цьому вищий політичний провід та командування Армії УНР сподівались закласти у вояцтва підвалини свідомого розуміння державницьких потреб та пріоритетності національних інтересів. Завдання налагодження військово-фахової та загальної освіти вояцтва у таборі Стшалково покладалось на таборовий культурно-освітній відділ, який мав взаємодіяти з аналогічними структурами окремих частин.*

Через тотальний брак будь-яких ресурсів на ці потреби у Державного центру УНР в екзилі діяльність освітніх осередків у таборі Стшалково весь час була позначена величезними труднощами, наслідком чого робота більшості освітніх курсів та шкіл була неритмічною, що звичайно погіршувало й саму якість знань таборян. Але попри таку ситуацію ініціативна меншість таборян спромоглась забезпечити діяльність низки шкіл та освітніх курсів, даючи можливість решті інтернованих наповнити своє таборове існування конструктивним змістом.

Дуже значний внесок у налагодження роботи більшості таборових культурно-освітніх осередків було здійснено американською харитативною організацією YMCA, яка не шкодувала коштів на більшість освітніх потреб таборян. До активізації просвітньої роботи в Стшалково причинились й таборові громадські організації, члени яких були залучені до викладацької роботи з рештою таборян, а крім того доклали всіх зусиль для підвищення власного загальноосвітнього рівня. Саме завдяки такому поєднанню значна частина таборових вчителів зуміла підготуватись до вступу та навчання у вищих освітніх закладах Польщі та ЧСР, адаптувавшись до умов перебування в еміграції.

***Ключові слова:** інтерновані вояки-українці, табір, школа, освіта, Стшалково, Армія УНР, Польща.*

***Постановка проблеми.** Після ліквідації низки таборів, в яких утримувались інтерновані вояки Армії УНР в Польщі протягом першої половини 1921 р., весь загаль таборян був скупчений в Каліші, Щипіорно і Стшалково. Останній табір вирізнявся з їх числа тим, що в ньому (щоправда – в різних секціях) були зібрані представники різних військових формацій – «брєдівці», «балаховці», «петлюрівці»; перебували в таборі й полонені червоноармійці. Попри їх відокремленість – неофіційні контакти все ж таки мали місце, породжуючи інколи гострі конфлікти на міжнаціональному ґрунті. Додатковим*

випробуванням для українського вояцтва було те, що в цьому таборі активно діяла більшовицька агентура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти перебування інтернованих вояків-українців у таборі Стшалково вже знайшли своє віддзеркалення у низці монографій [43; 3; 18; 6] та журнальних публікацій [44; 2; 4; 5; 42]. Таборове повсякдення вояцтва в таборі Стшалково набуло більшого унаочнення після публікації ілюстрованого альбому про згадуваний табір [41]. Збірка документів «Армія за дротами» стала найбільшим джерельним внеском у розробку цієї теми [1], актуалізувавши ще донедавна невідомі широкому загалу архівні матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Останнім часом вийшло друком ще кілька публікацій [19; 20; 21; 22; 23], завдяки появі яких до наукового обігу було введено значний масив фактологічного матеріалу.

Постановка завдання. Завданням статті є розкриття особливостей діяльності таборових шкіл та освітніх курсів в українській секції табору Стшалково, а також визначення ступеня їх внеску в урізноманітнення таборового повсякдення інтернованих вояків-українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебування Військ УНР у надзвичайно тяжких умовах інтернування нагально вимагало піднесення морального духу українського вояцтва, так як тільки свідомий патріотично вихований громадянин-військовик Армії УНР міг до кінця витримати всі випробування тяжких поневірянь на чужині, не піддавшись відчаю й деградації. Закласти підвалини свідомого розуміння державницьких потреб та гідного відстоювання національних інтересів можна було лише шляхом всебічної військово-фахової та загальної освіти козаків і старшин Армії УНР, задоволенням їх культурних потреб. Лише добре освічена людина у військовому однострої могла стати в обороні української самостійницької ідеї в очах всього світу [18, с. 49].

Виходячи з цих міркувань вищий політичний провід УНР та командування інтернованих військ доклали всіх зусиль для забезпечення військово-фахової підготовки вояцтва, та піднесення його загальноосвітнього рівня. З цією метою у таборі Стшалково був створений таборовий культурно-освітній відділ, на який власне й покладалась практична реалізація цих завдань. У цій справі згадуваний відділ мав взаємодіяти з аналогічними структурами окремих частин (зокрема – з дивізійними культурно-освітніми відділами). Останні дбали насамперед про потреби вояків відповідних дивізій, що інколи призводило до зайвого паралелізму в роботі «низових» і «центральної» ланок цієї структури.

Проведення освітньої роботи мало в таборі Стшалково свою специфіку – в ньому діяв й окремий Культурно-освітній курінь, який був утворений після реорганізації колишньої Збірної станиці Армії УНР. Останній, маючи у своєму складі значну кількість старшин з відповідним досвідом, також долучався до реалізації різних просвітницьких та виховних акцій в таборі. Проте успіх проведення освітньої роботи в найбільшій мірі залежав від фінансової допомоги з боку таборового представництва УМСА*, яке істотно долучалось до реалізації переважної більшості освітніх ініціатив.

На кошти цієї харитативної організації закуповувалось необхідне навчальний інвентар та витратні матеріали (папір, крейда, олівці, зошити, карти, фарби тощо); проводився ремонт навчальних приміщень; з її фондів виплачувалась й матеріальна допомога вчителям різних освітніх курсів, що діяли в таборі [39, с. 7]. Визначальним критерієм у питанні надання матеріальної допомоги УМСА завжди залишалась аполітичність змісту навчання, організація охоче підтримувала гуманітарні проекти, і відмовляла у допомозі – коли йшлося про військовий вишкіл інтернованих.

Маючи таку потужну підтримку таборовий культурно-освітній відділ розпочав проведення цілої низки викладів на різні теми, а також регулярного навчання в школах різних типів [24, арк. 23]. В першу чергу командування доклало зусиль для відновлення проведення військових вправ у польових умовах. Для цього начальник групи інтернованих Військ УНР у Стшалково генерал-хорунжий Н.Никонів навіть звернувся з проханням до начальника Української ліквідаційної комісії в Речі Посполитій Польській В.Зелінського.

В такий спосіб він розраховував домогтись згоди польської влади на видачу «певної кількості зброї (рушниць і кулеметів, але без набоїв) для тимчасового користування» під час навчання. Але позитивне вирішення цього питання було неможливе – як йшлося у відповіді В.Зелінського (з грифом «таємно») – польська влада не погодилась на це, аргументуючи свою відмову перебуванням у таборі Стшалково полонених червоноармійців. Всі спроби полагодити цю справу «неофіційним шляхом» теж закінчились невдачею, бо польська комендатура табору відмовила у видачі навіть одиничних зразків зброї [25, арк. 3].

Неготовність польської влади йти на зустріч не змусило командування інтернованих військ відмовитись від інших способів фахового навчання вояцтва. Зокрема, у 5-й Херсонській стрілецькій дивізії було поновлено роботу курсів булавних старшин (засновані ще 22 червня 1921 р. у Ланцуті), які відвідували всі старшини старших рангів, командири куренів і кандидати на

такі посади. Тривалість цих курсів мала становити три місяці, але у зв'язку з переїздами та вимушеними перервами, а також бажанням слухачів «ширше пройти програми і побільше провести практичних навчань» – було вирішено максимально подовжити їх роботу. До викладів на цих курсах були залучені полковники М.Мазуренко, В.Юркевич, С.Мальченко (артилерія, «стрілкове діло», «кулеметне діло», польовий статут); підполковники В.Чабанівський і М.Алексін (тактика, топографія); сотники І.Гончаренко і Гаурінг (військова психологія, фортифікація), урядовець Чернявський (військове господарство). Виклади на цих курсах відбувались щоденно (дві години), а також у вільний для старшин час ввечері [26, арк. 36; 27, арк. 24].

У своєму рапорті (ч.730 від 30 серпня 1921 р.) начальник 5-ої Херсонської стрілецької дивізії А.Пузіцький повідомляв головній команді Військ УНР про те, що на згадуваних дивізійних курсах навчається 48 слухачів, виклади для яких тривали безперервно на протязі серпня 1921 р. [28, арк. 23]. У вересні 1921 р. відбувся чергове зарахування старшин до складу їх слухачів, і весь цей місяць для них проводились виклади лекцій з всіх галузей військової служби, а також вирішувались «тактичні завдання на мапах» [29, арк. 31]. Особлива увага приділялась вивченню статутів (польового, муштрового, залогового та ін.), ці заняття проводились щоденно вранці та ввечері [30, арк. 23].

На повторних курсах військових урядовців 5-ої дивізії навчалось 82 таборянина, яким викладалось діловодство та провадились заняття з військового господарства. У школі підстаршин тривало «муштрове навчання і практичне проходження польового статуту на площі табору, а словесне в баракі». Окремі дивізійні вишколи (гарматний, кінний і технічний) нараховували 72 старшин і підстаршин, навчання в них відбувалось «самим інтенсивним порядком, але за браком належних підручників» теоретична складова викладів не була належним чином забезпечена. Окремо 142 старшинам та урядовцям заходами культурно-освітнього відділу щоденно викладались курси українознавства (українська історія, географія, література і мова). Так само викладами з українознавства були охоплені й козаки, а для неграмотних з їх числа була відкрита школа грамоти [31, арк.31-31зв.].

Найголовнішою перешкодою у роботі всіх курсів була відсутність відповідної навчальної літератури, на що в своєму рапорті (ч.1702 від 16 листопада 1921 р.) до 3-го генерал-квартирмейстера Генерального штабу Армії УНР полковника Сігаріва звертав увагу полковник А.Пузіцький. Він зокрема зазначав, що відсутність українських підручників з більшості дисциплін змушує використовувати деякі старі російські («Наставление для стрельбы»).

Але завдяки поєднанню теоретичних занять та практичних вправ (робота з картами, вирішення тактичних завдань, військова гра) курси допомагали їх слухачам опанувати нові знання з військової царини [32, арк. 36 зв.].

Військове навчання проводилось й в інших підрозділах, розквартированих у Стшалкові. Зокрема, частина старшин зі складу Резервних та місцевих військ проходила повторні старшинські курси, на яких їм, зокрема, викладались такі дисципліни як статuti, топографія і фортифікація, історія і географія, законодавство і господарство. У середині жовтня 1921 р. для перевірки знань їх слухачів була створена екзаменаційна комісія (на чолі з командиром 2-ої резервної бригади полковником Д.Масалітіновим) [33, арк. 26]. У Окремому корпусі кордонної охорони генерал-хорунжий О.Пилькевич провадив «вечірні лекції» з метою перевірки знань старшинами положень військових статутів, які були обов'язковими для відвідування [17, с. 243].

У Стшалково була також продовжена робота заснованого ще у Ланцуті Українського Народного Університету (УНУ), і зокрема – відновлено функціонування його військового факультету. І хоча через віддаленість табору українська професура з Тарнова і Львова сюди вже не доїжджала, згадуваний факультет працював «досить продуктивно», і все це за відсутності «відповідного кадру фахових лекторів, наукових джерел, і підсобних середників, при повній відсутності грошових і матеріальних засобів» [16, с.4-5]. В цій ситуації військовий факультет був змушений цілковито змінити формат своєї діяльності (відтоді його слухачі будували своє навчання на засадах самоосвіти).

Зокрема, вже 15 серпня 1921 р. були проведені «практичні заняття по стратегії і тактиці», наступного дня – відбулась лекція сотника І.Гончаренка з військової психології, після чого поручник Подільський виголосив реферат «Стратегія і тактика та їх взаємовідношення». 18 серпня знову були проведені практичні заняття зі стратегії і тактики, і цього ж дня відбувся й черговий виклад з військової психології. Свої реферати також виголосили сотник Богун («Утримання війська і піддержання його боєздатности на війні», 19 серпня) і сотник Панченко («Війна і значіння збройної сили в життю Держави», 20 серпня) [12].

Навчання на військовому факультеті УНУ тривало до 6 жовтня 1921 р., після чого було перервано у зв'язку із закінченням першого семестру в університеті. Другий семестр розпочався з приходом весняного тепла, при чому наполегливість та сумлінність частини слухачів факультету не залишились поза увагою командування Армії УНР. Освітні здобутки його слухачів та викладачів

були високо оцінені у наказі Головної Команди Військ УНР (ч.22 від 22 травня 1922 р.), де, зокрема, відзначалось, що «ні тяжкі умови життя на еміграції, ні складна ситуація, що інколи панувала у таборах не зломилася щирого бажання слухачів факультету студіювати військову науку, поширювати знання, переводити працю по утворенню військової літератури по усталенню єдиної військової доктрини» [34, арк. 20].

У цьому наказі були відзначені й заслуги декана військового факультету генерал-хорунжого І.Мартинюка, який виявив «особливу любов до справи, великий досвід, хист та розуміння державних потреб», що у поєднанні з «свідомою безмірною відданістю своїй праці слухачів факультету» забезпечило успішні результати навчання. Дуже важливим було те, що попри всі складнощі таборового життя його декан «зумів об'єднати гурток старшин, знайшов можливість безупинно проводити справу навчання та поширення військових знань серед молоді старшинства» [34, арк. 20]. Проте як з'ясувалось пізніше, у цей час І.Мартинюк насправді переймався значно важливішою для нього проблемою – а саме пошуком можливостей для виїзду до радянської Росії, зраджуючи таким чином УНР [35, арк.150зв.].

Повний курс військового факультету УНУ (чотири семестри) завершився 26 червня 1922 р., його прослухали 170 таборян з числа старшин та військових урядовців, щоправда випускні іспити успішно склали лише 11 осіб. Кращі праці випускників факультету університету були надруковані у науковому виданні «Військовий Вісник» – два числа якого вийшли у таборі Стшалково [8, с.35, 39-40]. Разом з тим слід відзначити, що навчаючись на військовому факультеті університету, старшини не здобували (та й не могли здобути) справжньої освіти рівня фахових військових шкіл з огляду на відсутність достатніх лекторських сил та усталених і затверджених державою вимог й положень, які би регламентували його діяльність.

Найгірше виглядала справа з військово-фаховою підготовкою козацтва, що було обумовлено частими відрядженнями їх на роботи, а також необхідністю виконання служби в таборі. Як зазначалось в одному з дописів до таборового часопису «Промінь» – «що до фахового виховання козака, то тут справа оплакана (плачевна – *авт.*)». У таборі було створено дві школи підстаршин, які здійснили один випуск, після чого штаб групи інтернованих цілковито занедбав цей напрям. За оцінкою таборового часопису станом на листопад 1921 р. «це діло зовсім завмерло» [16, с.5].

Але спеціальна освіта вояцтва була лише однією складовою його таборового повсякдення, не менше значення для інтернованих мала їх

загальноосвітня підготовка. В першу чергу командування групи інтернованих військ подбало про облаштування бібліотеки-читальні, яка розпочала свою роботу вже на початку серпня 1921 р. Її було відкрито заходами Культурно-просвітнього куреня (командир – підполковник Таран) за сприяння таборового культурно-освітнього відділу в приміщенні Українського народного університету.

Задля забезпечення зручності користування її послугами для таборян – бібліотека працювала з 15.00 і до 22.30, відвідувати її мали можливість всі бажаючі. В ній можна було відчитати свіжі часописи та усю наявну в її фондах літературу, крім того – існувала можливість випозичення книжок (за умови внесення грошової застави). При бібліотеці діяв буфет, прибутки від діяльності якого спрямовувались на поповнення фондів бібліотеки[11]. Свою лепту в справу збільшення книжкових фондів бібліотеки внесла й УМСА, яка в серпні передала таборянам власний книгозбір [13].

Цілком неприпустимим явищем в таборі залишалась неграмотність деякого з числа козацтва (станом на кінець липня 1921 р. у таборі перебувало 98 неграмотних та малограмотних козаків) [36, арк.37]. З метою подолання такого стану речей в Стшалково була створена двоступенева школа грамоти, а до складу її учнів призначались 105 козаків. Але з самого початку на заваді її діяльності стала низька відвідуваність школи – на її перше заняття з'явилась тільки половина, але й в подальшому кількість тих, хто її відвідував – постійно зменшувалась. Повідомляючи про початок її роботи таборовий часопис «Промінь» висловив свій жаль тією обставиною, що командири і начальники підрозділів уникали звільняти учнів школи від виконання нарядів, а також відправляли їх на роботи в таборі та поза табір, що призводило до пропусків занять учнями. Не відвідували школу й джури старшин – одні через своє небажання, інші – з огляду на свою занятість дорученими їм справами. Дехто з командирів вдавався до різних хитрощів, коли до школи з'являлись грамотні козаки – замість неграмотних, які були призначені у наряд [40].

На думку автора одного з листів до редколегії «Променя» – більшість козацтва вважало такі кроки начальства недостойними, вони бажали для себе від старшин не «білого хліба й поліпшення харчів», а «справедливості, братерської згоди і національного освітлення» [12]. Переважна більшість неграмотних або малограмотних таборян буди зацікавленні в отриманні знань, проте на заваді цьому стояла необхідність виконання різного роду робіт та складнощі таборового існування.

Дещо більші можливості у поповненні багажу знань мали інтерновані старшини, особливо з числа тих, хто прагнув продовжити освіту за кордоном, і зокрема сподівався здобути вищу освіту. Вони, зокрема, могли відвідувати у таборі курси мовознавства, бібліотекознавства і бухгалтерії [37, арк.52]. У серпні 1921 р. у Стшалково була відновлена робота й кількох курсів іноземної мови, проте не всі вони проіснували довший час. Як повідомляв таборовий часопис: «курси німецької мови перебрались до Стрількова (Стшалкова – авт.) й вижили. Курси мови англійської не витримали тутешнього клімату: вмерли. Небіжчиком [став] також есперантський гурток» [16, с.3-4].

Але попри це інтерновані старшини мали можливість зайняти себе на лекціях на відновленому в середині серпня 1921 р. математично-природничому факультеті Українського народного університету. 15-17 і 19 серпня доктором Конашевичем увазі таборян були запропоновані чотири виклади «по анатомії людини» [12]. Щоправда, на заваді інтенсифікації його роботи стояла майже повна відсутність лекторів, що особливо виявило себе восени 1921 р. У цей час його слухачам лише спорадично викладались окремі курси (зокрема, Л.Бачинським було проведено 12 лекцій з курсу зоології).

Водночас на факультеті фізичного виховання виклади відбувались регулярно, його слухачі виконували реферати, зміст яких потім обговорювався на заняттях, а потім передавались до редакційної комісії, яка приймала рішення про їх публікацію у вигляді окремих відбитків або на шпальтах журналу «Науковий Вістник». І це при тому, що «умови, при яких працює факультет «фізичного виховання» [були] найгірші серед всіх інших культурних організацій». Хоча він й мав підтримку з боку табової УМСА, яка надавала невелику кількість паперу та деякі інші приладдя, цієї допомоги було недостатньо [9, с.4].

Для тих, хто мав повну початкову або незакінчену середню освіту, у таборі поновила свою роботу заснована ще у Ланцуті гімназія ім. І.Стеценка, яка з самого початку її діяльності в Стшалково переживала перманентні труднощі. Спочатку для неї не знайшлося місця – і тільки після низки звернень до польської комендатури гімназії було передано окремий барак. Невдовзі його частина перейшла у користування іншій табовій установі, але попри все гімназія 20 серпня 1921 р. відновила свою роботу. При цьому умови навчання в ній були цілком неможливі: «не раз до гімназії з'являлась табова адміністрація і виганяла учнів на роботу, хоч в таборі було кілька тисяч нічим не зайнятих людей». Спроби учнів відмовитись від роботи задля відвідування

гімназії призводили до їх арештів та кількадечного утримання в таборівій «паці» (гауптвахті) [15, с.9-10].

Саме навчання також відбувалось в надзвичайно складних умовах – як з огляду на брак підручників, так і у зв'язку з цілковитою відсутністю матеріальних засобів у гімназії (до початку 1922 р. вона так і не отримала жодної допомоги), і тільки завдяки енергії та відданості своїй справі гурту вчителів – близько 50 слухачів цього навчального закладу мали можливість слухати регулярні виклади. До випускних іспитів (друга половина листопада 1921 р.) кількість учнів скоротилась вдвічі, що й не дивно, бо вчитися в таких умовах, за оцінкою невідомого автора статті у таборовому часопису «Український Сурмач», «могли тільки найбільш уперті, можна навіть сказати – запеклі особи» [15, с.10].

До початку зими 1921 р. «вижили і більш-менш задовольняюче проводили працю» також і початкова школа, яка разом з тим мала долати перманентні труднощі через брак підручників та потрібного для їх роботи шкільного приладдя, «але порятунком для них стала допомога з боку YMCA». Найбільше їх роботі шкодила нестабільність учнівського складу через те, що «багато козаків періодично почали виїзжати на роботи» [16, с.4]. Весь час у таборі діяла й школа для дітей (в ній навчалось 28 підлітків), діяльність якої стала можливою завдяки допомозі Британського комітету для біженців (BCR) [38, арк.25].

Проте з приходом зимових холодів діяльність майже всіх освітніх курсів та шкіл була тимчасово припинена (його слухачам не могли бути забезпечені ogrівані приміщення для продовження навчання). У цей час у найтяжчому становищі опинилась гімназія, бо вугілля у листопаді ц.р. для опалення бараків зовсім не видавалось (обігрівались лише канцелярії), а спроби отримати хоча би мінімальну кількість палива ні до чого не призвели. Наслідком цього стала ухвала педагогічної ради про цілковите припинення функціонування гімназії (24 грудня ц.р.). Проте все ж таки її робота була продовжена після зміни керівництва – і тільки завдяки наданій допомозі з боку таборової філії YMCA (голова – Сергієвський), яка забезпечила учнів необхідним шкільним приладдям. І хоча труднощі супроводжували роботу гімназії й надалі (брак підручників та палива), навчання в ній не припинялось. З настанням весни гімназія провадила свою діяльність цілком нормально, що сприяло збільшенню кількості учнів (до 42 осіб) [15, с.10].

Прихід весняного тепла сприяв активізації роботи двох громадських організацій, що були у різний час створені в таборі. Члени «Спілки вчителів

Армії УНР в таборі Стржалкові, Польща» (голова полковник М.Середа) забезпечували регулярні виклади на більшості таборових курсів. Для тих зі своїх членів, хто мав незакінчений курс в учительській семінарії (гімназії або технічному училищі), Спілка видавала власні посвідчення, які мали значення т.зв. «матурального» свідоцтва, необхідного для вступу на навчання до вищих шкіл європейських країн [1, с.341].

Але отримати таке посвідчення можна було за умови складання іспитів «на відповідну клясу при Гімназіяльних курсах «Єдиної школи» в табор[і] Стрліково по програмі цієї школи». У цій ситуації на допомогу цій категорії інтернованих приходила інша громадська організація – Українська студентська громада, провід якої висловив у травні 1922 р. готовність приймати до її складу осіб з недокінченою середньою освітою (після успішного складення ними іспитів, проведення яких було заплановане на 15 липня)[10]. Тобі ж Громада здійснила спробу відновити роботу математично-природничого факультету УНУ, розпочавши «запись слухачів на університетський і гімназіяльний курси» [14]. Але після того, як в червні 1922 р. стало відомо про скорє переведення інтернованих до таборів у Каліші та Щипіорно, реалізація цих планів стала дуже проблематичною.

У цілком загрозливому становищі вкотре опинилась таборова гімназія з огляду на запланований переїзд частини її слухачів до Калішу, а решти – до Щипіорно. Вже у серпні ц.р. ці плани почали реалізуватись, і у Стшалково залишилась лише менша частина інтернованих (близько 1500 осіб), які працювали поза табором або займались демонтажем таборових будівель. У цій ситуації дехто з учнів гімназії полишив свої ешелони та повернувся до табору, хоча за це на них чекали кілька днів гауптвахти. Гімназія продовжила свою роботу, хоча «як в учнів, так і в лекторів помічалась якась зневіра» – всі розуміли, що дні її існування вже злічені. До того ж – частина викладачів готувалась до переїзду в ЧСР, тому відновити гімназію на новому місці вже не видавалось можливим [15, с.10].

Після виїзду з табору частини інтернованих якихось системних спроб відновлення роботи просвітніх курсів у Стшалково вже не вживалось, хоча діяльність Студентської громади була продовжена, 14 членів якої (з числа 23) у 1923 р. плекали надії поступити на навчання до Української сільськогосподарської академії в Подебрадах (ЧСР) [21, с.42-43].

Висновки. Організація проведення військово-фахової та загальної освіти інтернованих вояків Армії УНР в таборі Стшалково весь час була позначена величезними труднощами, наслідком чого робота більшості освітніх курсів та

шкіл була неритмічною, що звичайно погіршувало й саму якість знань таборян. Першопричиною цього був тотальний брак будь-яких ресурсів на ці потреби у Державного центру УНР в екзилі та неготовність Польської держави забезпечити інтерноване вояцтво з огляду на наростання кризових явищ в економіці.

Але попри таку ситуацію ініціативна меншість таборян спромоглась забезпечити функціонування різних освітніх осередків, даючи можливість решті інтернованих наповнити своє таборове існування конструктивним змістом. Дуже значний внесок у налагодження роботи більшості таборових культурно-освітніх осередків було здійснено американською харитативною організацією YMCA, яка не шкодувала коштів на більшість освітніх потреб таборян.

До активізації просвітньої роботи в Стшалково причинились й таборіві громадські організації (Спілка вчителів та Студентська громада), члени яких були залучені до викладацької роботи з рештою таборян, а крім того докладали всіх зусиль для підвищення власного загальноосвітнього рівня. Саме завдяки такому поєднанню значна частина таборових вчителів зуміла підготуватись до вступу та навчання у вищих освітніх закладах Польщі та ЧСР, адаптувавшись до умов перебування в еміграції.

Примітка

* YMCA – Young Men's Christian Association (Молодіжна християнська асоціація) – харитативна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу полоненим та інтернованим у таборах різних європейських країн.

Список використаних джерел та літератури:

1. Армія за дротами. Збірка документів / редактор-упорядник В.Моренець. – Кам'янець-Подільський, 2018. – 432 с.
2. Вішка О.В. Українці у таборі в Стшалкові / О.Вішка // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 1999. – Вип.3. – С.167-174.
3. Вішка О. Преса української еміграції у Польщі 1920-1939 / О.Вішка. – Львів, 2002. – 480 с.
4. Вішка О. Українська студентська громада в Варшаві (1921–1939) // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 2002. – Z.13–14. – S.171–186.
5. Гуменюк О. Молодіжні організації в таборах інтернованої Армії Української Народної Республіки в Польщі / О.Гуменюк // *Poland and Ukraine: Problems and prospects*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019. – P.371–399.
6. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О.Колянчук. – Львів, 2000. – 276 с.
7. Лист до редакції // Промінь. – Стрілково (Стшалково), 1921. – 14 серпня. – Ч.13 (без посторінкової пагінації).

8. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / С.Наріжний. – Прага, 1942. – Ч.І. – С.35, 39-40.
9. Народний Університет в таборі Стрільково // Українська Трибуна. – Варшава, 1921. – 17 листопада. – Ч.163. – С.4.
10. Оголошення // Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1922. – 28 травня. – Ч.44 (посторінкова пагінація відсутня).
11. Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1921. – 1 серпня. – Ч.11 (посторінкова пагінація відсутня).
12. Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1921. – 14 серпня. – Ч.13 (посторінкова пагінація відсутня).
13. Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1921. – 21 серпня. – Ч.14 (посторінкова пагінація відсутня).
14. Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1922. – 7 травня. – Ч.41 (посторінкова пагінація відсутня).
15. Реальна Школа в таб[орі] Щипіорно // Український Сурмач. – Щипіорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С.9-10.
16. Рік за дротами // Промінь. – Стрільково (Стшалково), 1921. – 20 листопада. – Ч.26. – С.4-5.
17. Семмо О. Хроніка / О.Семмо. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, ч.57, 1987. – С.243.
18. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк. – Київ-Філядельфія, 1997. – 187 с.
19. Срібняк І. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування / І.Срібняк // Проблеми всесвітньої історії. – К., 2017. – № 2(4). – С.182-195.
20. Срібняк І. «Зв'язок з добрармією уже пірвано...» (Створення «української секції» у таборі інтернованих вояків «Збройних сил півдня Росії» у Стшалково, весна – літо 1920 р.) / І.Срібняк // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2017. – Вип.11. – С.104-109.
21. Срібняк І. «Несемо ми хрест... в терновім вінку колючих дротів...» (інтерновані вояки-українці в таборі Стшалково, Польща у 1922-1923 рр.) / І.Срібняк // Київські історичні студії: науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; ред. кол. В.Щербак та ін. – К., 2018. – № 1(6). – С.33-43.
22. Срібняк І. Національно-патріотична та спортивно-оздоровча мобілізація вояцтва у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково (Польща) у 1921-1922 рр.: форми і методи / І.Срібняк // Ідеологія і політика. – К., 2018. – № 2(10). – С.131-146.
23. Срібняк І. «Таборова Мельпомена»: український аматорський театр у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково, Польща очима театральних критиків, серпень 1921 – липень 1922 рр. (за матеріалами часопису «Промінь») / І.Срібняк // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. – К., 2020. – № 1 (у друці).
24. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.
25. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.3.
26. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.240, арк.36.
27. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.24.
28. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.
29. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234, арк.31.
30. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.
31. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234, арк.31-31зв.
32. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.240, арк.36зв.
33. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.23, арк.26.
34. ЦДАВО України, ф.1078, оп.4, спр.9, арк.20.
35. ЦДАВО України, ф.4, оп.1, спр.826, арк.150зв.

36. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.196, арк.37.
 37. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.824, арк.52.
 38. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.830, арк.25.
 39. Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. – Щипіорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С.7.
 40. Школа неграмотних // Промінь. – Стрілково (Стшалково), 1921. – 14 серпня. – Ч.13 (без посторінкової пагінації).
 41. Czerniak B., Czerniak R.M. Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914-1918, 1919-1924 / Beata Czerniak, Robert Michał Czerniak. – Strzałkowo, 2013. – 32 s.
 42. Gumeniuk O. Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji / O.Gumeniuk // Historia i Polityka. – Toruń, 2014. – Nr 11. – S.117-124.
 43. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924 / Z.Karpus. – Toruń, 1997. – 209 s.
 44. Paszkiewicz K. Szkolnictwo i oświata wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920-1924 / K.Paszkiewicz // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa / pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera, E. Wiszki, Toruń, 1997. – S.329-334.

References:

1. Armiya za drotamy. (2018). Zbirka dokumentiv / redaktor-uporyadnyk V.Morenets'. Kam"yanets'-Podil's'kyy.
2. Vishka, O. (1999). Ukrayintsi u tabori v Stshalkovi *Visnyk Kyyivs'koho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriya «Istoriya, ekonomika, filosofiya»*, 3, 167-174.
3. Vishka, O. (2002). *Presa ukrayins'koyi emihratsiyi u Pol'shchi 1920-1939*. L'viv.
4. Vishka, O. (2002). *Ukrayins'ka students'ka hromada v Varshavi (1921–1939) Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / pod red. S. Kozaka, 13–14, 171-186.
5. Humenyuk, O. (2019). *Molodizhni orhanizatsiyi v taborakh internovanoyi Armiyi Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky v Pol'shchi Poland and Ukraine: Problems and prospects*, 371-399.
6. Kolyanchuk, O. (2000). *Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi (1920-1939)*, L'viv.
7. Lyst do redaktsiyi (1921). *Promin'*. Strilkovo (Stshalkovo), 13.
8. Narizhnyj, S. (1942). *Ukrayins'ka emigratsiya. Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emigratsiyi mizh dvoma Svitovymy viynamy*, Praha, I, 35, 39-40.
9. Narodnyy Universytet v tabori Strilkovo (1921). *Ukrayins'ka Trybuna*, 163, 4.
10. Oholoshennya. (1922). *Promin'*, 44.
11. *Promin'*. (1921), 11.
12. *Promin'*. (1921), 13.
13. *Promin'*. (1921), 14.
14. *Promin'*. (1922), 41.
15. Real'na Shkola v tab[ori] Shchypiorno. (1923). *Ukrayins'kyy Surmach*, 51-52, 9-10.
16. Rik za drotamy (1921). *Promin'*, 26. 4-5.
17. Semmo, O. (1987). *Khronika*. Vinnipeg: Instytut doslidiv Volyni, 57.
18. Sribnyak, I. (1997). *Obezbroyena, ale neskorena: Internovana Armiya UNR u taborakh Pol'shchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.)*. Kyiv-Filyadel'fiya.
19. Sribnyak, I. (2017). Internovani voyaky Armiyi UNR u tabori Stshalkovo, Pol'shcha (druha polovyna 1921 – pochatok 1922 rr.): moral'nyy stan ta umovy перебування *Problemy vsesvith'oyi istoriyi*, 2(4), 182-195.
20. Sribnyak, I. (2017). «Zv'yazok z dobrarmiyeyu uzhe pirvano...» (Ctvorennya «ukrayins'koyi sektsiyi» u tabori internovanykh voyakiv «Zbroynykh syl pivdnya Rosiyi» u Stshalkovo, vesna – lito 1920 r.) *Hurzhyivs'ki istorychni chytannya*. Cherkasy, 11, 104-109.

21. Sribnyak, I. (2018). «Nesemo my khrest... v ternovim vinku kolyuchykh drotiv...» (internovani voyaky-ukrayintsi v tabori Stshalkovo, Pol'shcha u 1922-1923 rr.) *Kyivs'ki istorychni studiyi*, red. kol. V.Shcherbak ta in., 1(6). 33-43.

22. Sribnyak I. (2018). Natsional'no-patriotychna ta sportyvno-ozdorovcha mobilizatsiya voyatstva u tabori internovanykh Viys'k UNR Stshalkovo (Pol'shcha) u 1921-1922 rr.: formy i metody *Ideolohiya i polityka*, 2(10), 131-146.

23. Sribnyak I. (2020). «Taborova Mel'pomena»: ukrayins'kyu amators'kyu teatr u tabori internovanykh Viys'k UNR Stshalkovo, Pol'shcha ochyma teatral'nykh krytykiv, serpen' 1921 – lypen' 1922 rr. (za materialamy chasopysu «Promin'») // *Tekst i obraz: aktual'ni problemy istoriyi mystetstva*. 1 (in print).

24. *Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy)*, f.1078, op.2, spr.237, ark.23.

25. *TSDAVO Ukrainy*, f.1075, op.2, spr.476, ark.3.

26. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.240, ark.36.

27. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.237, ark.24.

28. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.237, ark.23.

29. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.234, ark.31.

30. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.237, ark.23.

31. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.234, ark.31-31zv.

32. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.240, ark.36zv.

33. *TSDAVO Ukrainy*, f.2439, op.1, spr.23, ark.26.

34. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.4, spr.9, ark.20.

35. *TSDAVO Ukrainy*, f.4, op.1, spr.826, ark.150zv.

36. *TSDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.196, ark.37.

37. *TSDAVO Ukrainy*, f.1075, op.2, spr.824, ark.52.

38. *TSDAVO Ukrainy*, f.1075, op.2, spr.830, ark.25.

39. Sh., I. (1923). Blahodiyini chuzhozemni orhanizatsiyi ta shkil'no-prosvitnya diyal'nist' v taborakh internovanykh Ukrayintsi v Pol'shchi *Ukrayins'kyi Surmach*, 51-52, 7.

40. Shkola nehamotnykh. (1921). *Promin'*, 13.

Ihor Sribniak, Dr. Habil. (History), Professor
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

MILITARY VOCATIONAL AND GENERAL EDUCATION OF THE INTERNED SOLDIERS OF THE UNR ARMY AT CAMP STRZALKOWO IN POLAND (AUGUST 1921 – 1922): REALIZATION PATTERNS

Abstract. *The article deals with the peculiarities of military-professional and general education of interned Ukrainian soldiers in the Strzalkowo camp (August 1921 – 1922). Due to this, the top political leadership and command of the Army of the Ukrainian People's Republic hoped to lay the foundations for a conscious understanding of state needs and the priority of national interests. The task of establishing military-professional and general education of the military in the Strzalkowo camp was entrusted to the camp's cultural and educational department, which was to interact with similar structures of individual units.*

Due to the total lack of any resources for these needs in the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile, the activities of educational centers in the Strzalkowo camp were always marked by great difficulties, as a result, the work of most educational courses and schools was irregular, which usually worsened the very quality of knowledge of the campers. But despite this situation, the initiative minority of campers managed to ensure the activities of a number of schools and educational courses, giving the rest of the internees the opportunity to fill their camp existence with constructive content.

A very significant contribution to the work of most of the camp's cultural and educational centers was made by the American Charitable Organization YMCA, which spared no expense for most of the educational needs of the campers. Camp public organizations, whose members were involved in teaching work with the rest of the camp, also contributed to the intensification of educational work in Strzałkowo, and in addition made every effort to improve their own general education level. It is thanks to this combination that a large number of camp teachers were able to prepare for admission and study in higher education institutions in Poland and the Czechoslovak Republic, adapting to the conditions of emigration.

Keywords: *interned Ukrainian soldiers, camp, school, education, Strzałkowo, Army of the Ukrainian People's Republic, Poland.*

Надійшла до редколегії 27.04.2020